

Болонський процес

**ПРОБЛЕМИ ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ,
НАКОПИЧЕННЯ ТА ОБМІНУ ЗНАННЯМИ
В ЕПОХУ ІНТЕРНЕТ-ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Юрій МОСКАЛЬ

Copyright © 2009

Постановка суспільної проблеми. На зламі тисячоліть змінився не лише спосіб життя людей, їх проблеми і культура, а й структурних перетворень зазнала світова освітня система. Вища освіта вийшла на світову економічну арену, комп'ютер став неодмінною приналежністю навчальної аудиторії, електронне навчальне середовище трансформувало форму і зміст пропонованих знань. Як слушно зазначає Дж. Левін: "Найдивніше те, що громадський коледж, який протягом ста років був лише місцевим навчальним закладом, увійшов в глобальні потоки не лише ринку, але й культури, комунікацій та ідеології" [8, с. 18].

Інформаційні і комунікаційні технології (ІКТ) [див. 3] були і залишаються каталізаторами процесів глобалізації. Глобалізація означає, що виробництво і розподіл організовані в глобальному масштабі, а універсальна освітня технологія підтримує ці глобальні процеси, зменшуючи залежність від часу і відстаней. За допомогою новітніх технологій студенти з різних кутків планети миттєво і легко спілкуються один з одним. Навіть у так званих "периферійних" державах вони забезпечені доступом до джерел знань і спілкування. Тож головним завданням як провідних, так і периферійних ВНЗ має стати діяльність із накопичення та обміну знаннями. Крім того, глобалізація відчутно й різнобічно впливає не лише на освітню діяльність ВНЗ, а й на повсякденне життя студентів, викладачів і дослідників.

Цілі й завдання дослідження: визначити роль знання у глобалізованому світі початку ХХІ століття; коротко оглянути історію становлення інтелектуальної власності у царині вищої освіти в провідних західних і периферійних країнах; виявити перешкоди, що заважають вільному доступу до знання через глобальну інформаційну мережу Інтернет й охарактеризувати останні світові тенденції;

виявити перспективи розвитку руху-поступу в кіберпросторі, який сприятиме забезпеченню якісної і доступної освіти.

Авторська ідея. Доводиться, що знання та поширення інформації через глобальну всесвітню мережу Інтернет привело до виникнення різноманітних проблем інтелектуальної власності, зміни тенденцій викладання у закладах вищої освіти, доступу і використання здобутих знань.

Сутнісний зміст. Стаття присвячена висвітленню каналів і засобів отримання електронної інформації і знань, які можуть задіяти ВНЗ. Доводиться, що свобода знання в інтернет-епоху пов'язана з проблемами інтелектуальної власності і володіння каналами розповсюдження. Після розгляду ролі знання у глобалізуючому світі охарактеризуємо історію інтелектуальної власності з погляду вищої освіти у провідних західних і периферійних країнах, а також торкнемося перешкод, які заважають вільному доступу до інтернетного знання, і визначимо актуальні тенденції розвитку інформаційних технологій у системі вищої освіти. Насамкінець обґрунтуємо перспективи утвердження нового руху емансипації в кіберпросторі, який сприятиме забезпеченню якісної і доступної освіти всім охочим.

Ключові слова: *інформаційні і комунікаційні технології (ІКТ); кіберпростір, кіберетика, комп'ютерна етика, біоетика; он-лайнове навчання; "периферійні" держави; сайт (Інтернет-сторінка), Інтернет-провайдер.*

**ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ
В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ
ПРИ ГЛОБАЛЬНОМУ ДОМІНУВАННІ
ЗАХІДНОЇ КУЛЬТУРИ**

Глобалізація вищої освіти і пов'язане з нею культурне домінування Заходу може привести до гомогенізації культурних традицій не-

західного світу. Натомість Інтернет і супутнє йому відкрите програмне забезпечення сприятиме демократизації вищої освіти і розширенню доступу до освітніх знань та інформації.

Наприкінці минулого тисячоліття М. Фуко [7, с. 27–28] поставив під сумнів традиційне уявлення про те, що знання може існувати тільки поза владними відносинами. Дослідник вивчав процеси експлуатації особистості державою, яка у тогочасному західному суспільстві нав'язувала людям певні способи навчання, виробництва і споживання. У цьому владному процесі громадяни західного суспільства перебувають під диктатом держави та інших владних структур – підприємств і комерційних компаній. У такому суспільстві, на думку М. Фуко, економічні закони визначають, що вважається знанням, а що – ні. Тому слушно оцінити вплив поточних економічних трансформацій на знання й освіту. Перед освітянами стоїть найважливіше завдання – збереження і подальшого вивчення спадщини не тільки домінуючих чи титульних, а й інших – локальних, малопомітних – традицій знання. За два з половиною тисячоліття до винаходу Інтернету Конфуцій так описав цю місію: “Істинне знання полягає в тому, щоб знати, що ми знаємо те, що знаємо, і що ми не знаємо того, чого не знаємо”.

Вартісне знання в буквальному розумінні цінується недешево, особливо зараз, коли воно розповсюджуються через Інтернет. Нові розповсюджувачі самі визначають, які знання можна одержати безкоштовно. Для доступу до корисних й осмислених даних здебільшого потрібен код доступу, пароль, номер кредитної карти, або участь у дорогій приватній програмі навчання. Якщо потенціал продажу стає основним критерієм підбору знань для провайдерів інтернет-сайтів, то незабаром аналогічні принципи можуть проникнути у вищу освіту. Зокрема, дослідники серйозно занепокоєні, що так звані “інтернет-ковбої” і “фабрики дипломів” підрвуть якість освіти” [див. 9].

Наразі поки незрозуміло, хто ж контролюватиме стан справ у наукоємкій глобальній економіці. Це можливо вірно оцінити лише з історичного погляду. В історичній перспективі стосунки між периферією і центром носять характер залежності. Так, наприклад, саме спадщиною колоніалізму зумовлений той факт, що академічні ступені африканських та азіатських університетів нерідко

присуджуються університетами центральних (провідних в освітньому сенсі) країн. За останні сто років місцеві знання головно не бралися до уваги. Зокрема, п'ятитисячолітні надбання китайської медицини були оголошені західними дослідниками шарлатанством, що призвело до укорінення в Китаї західних лікарських методик. Відома практика, коли європейські та американські компанії запозичають і ліцензують місцеві знання. Скажімо, західні фармацевтичні корпорації запатентували традиційні знання амазонських цілителів, які за свої знання не отримали нічого [5].

У Інтернет-епоху постає запитання, хто ж розпоряджається фінансовими, технічними та інтелектуальними засобами для налаштування глобальних електронних мереж у периферійних країнах? Периферійний університет є споживачем чи виробником знання? У світі видається близько ста тисяч наукових журналів і лише три тисячі (в основному англomовні) індексуються Інститутом наукової інформації. Тож учені з непровідних країн світу позбавлені можливості публікуватися у визнаних міжнародних періодичних виданнях. Провідні нації визначають пріоритетні напрямки наукових досліджень, володіють інформаційними мережами і проводять необхідне устаткування і програмне забезпечення [1, с. 201–203]. Більше того, міжнародні урядові і транснаціональні організації [2] виробили універсальні критерії прийнятих досліджень і знань. Подібні механізми ранжування не дозволяють у цих економічних рамках повністю відобразити все розмаїття існуючих у світі традиційних форм організації знання.

Отже, у світі відбувається інтенсифікація процесу культурної глобалізації. За цих умов питання доступу та визнання місцевого знання повинне стати предметом первинної турботи міжнародних правозахисників і дослідників. Це актуально ще й тому, що з'явилися публікації, присвячені незадовільному захисту знання у “периферійних” країнах і вирішенню юридичних проблем, що передбачають захист прав інтелектуальної власності.

Один з ключових аспектів діяльності наукоємких організацій, таких, наприклад, як університети, медичні центри і дослідницькі лабораторії, пов'язаний з інтелектуальною власністю на інформацію і знання. Доступ до цінних знань є неодмінною умовою економічного успіху, а інтелектуальна

власність – визначальний чинник доступності знань. Між найбільшими діячами глобального ринку програмного забезпечення йде безперервна боротьба. Системи програмного забезпечення повністю контролюють відносини із споживачами, закупівлі і кадрову діяльність компаній. Вплив інтегрованих систем такого забезпечення на діяння фірм і підприємств величезний і безпосередньо торкається питання власності. Проте системи програмного забезпечення викликають запеклі суперечки не тільки в наукоємких організаціях (наприклад, університетах). У широкому кіберпросторі також йде масштабна війна за інтелектуальну власність на інформацію, музику, зображення і, отже, свободу використання знань.

Традиційно освітній процес у початкових закладах полягає у вільному поширенні знання. Раніше дослідники запекло боролися за право опублікувати одержані результати у провідних журналах, тепер вони відразу поспішають їх запатентувати. Наука й інтелектуальна власність тісно переплелися. Раніше наука була “суспільною”, громадською, тобто відкритою, не “таємною”. Тепер вона першорядно є приватною інтелектуальною власністю, і лише потім – усупільненим вчинком наукової творчості. Цю тенденцію супроводжує зростання чисельності реально існуючих режимів інтелектуальної власності, що торкаються аспектів, які раніше вчені не вважали за потрібне захищати – алгоритми, гени, процеси та інструменти.

Знання з інтелектуальної діяльності поступово перетворюється на інтелектуальний капітал, а, відтак й на інтелектуальну власність. Цей процес можна розділити на два етапи. Спершу в середині 70-х років минулого століття дослідницька функція університетів набула рис предмета споживання. Наукові та інженерні знання трансформувалися в комерційні продукти, ліцензії і патенти, які можна було продавати і купувати на ринку. Нині функціонування ринку регулюється різними міжнародними і внутрішніми державними законами про інтелектуальну власність. У 2003 році Європейська промислова асоціація досліджень менеджменту у звіті “Інновації у передачі і придбанні прав власності” рекомендувала університетам продавати (передавати у власність) і купувати знання та технології.

На європейському рівні питання маркетингу знань і прав інтелектуальної власності

також вельми актуальні. Не так давно Євросоюз прийняв Закон про патенти, який повинен спростити процедуру подачі заявок дослідниками і підвищити конкурентоспроможність (головно із Японією та США). До 2005 року будь-який патент діяв у 25 європейських країнах усього за 25 тисяч євро. Проте у даний час кількість патентних заявок в університетах невелике. Можливо, якщо дослідникам дозволяти подавати заявку після публікації досліджень (а не до того), їх число зросте. Наприклад, у США вчений може подавати патентну заявку не пізніше, ніж протягом року після публікації результатів досліджень.

Доступ до інформації і програмного забезпечення у західних і периферійних університетах частково спростився. Водночас зросла важливість захисту інтелектуальної власності. В епоху Інтернету західні власники змісту і програмного забезпечення прагнуть скористатися перевагами, пов’язаними з правами інтелектуальної власності і комерційними монополіями. Очевидно, що витoki концепції захисту інтелектуальної власності неподільно залежні від західних культурних цінностей лібералізму та особистих прав.

Країни, які розвиваються, практично не брали участі в обговоренні прав інтелектуальної власності. Воно відбулося ще до того, як більшість урядів та університетів усвідомила важливість патентів. У патентному праві вельми слабо розроблена тема знання місцевих народів і питання про те, які знання можуть знаходитися у власності. Отож протягом останніх ста років стався прихований витік знання із “периферійних” країн. Для глибинного розуміння суті питань власності значущі принаймні чотири ключові концепції – авторського права, патентів, кодування і захисту, що становлять підґрунтя сучасної економіки. З розвитком інформаційного суспільства зростає цінність цифрової інформації. А. Бард та Дж. Содерквіст зазначають: “У таких країнах, як Росія, Китай, Індія й Аргентина, немає пошанування до авторських прав та патентів. Натомість у цих країнах вироблена стратегія імітації чужих ідей й цифрової продукції. Без жодних компенсацій власникам авторських прав і патентів там ведеться масове виробництво і продаж дешевих піратських копій комп’ютерних програм, музичних записів і ліків” [6].

На відміну від західних країн, де ставка робиться на захист прав інтелектуальної влас-

ності, в країнах Азії прийнято підкреслювати соціальну гармонію і співпрацю. Країни, які розвиваються, нерідко відмовляються визнавати право інтелектуальної власності комерційних фірм. Наслідки цього неоднозначні. У певних країнах Азії ведеться великомасштабне виробництво незаконних копій музичних записів, програмного забезпечення і медичних товарів. Частково такі явища можна пояснити тим, що у рамках конфуціанської етики людина повинна поділитися своїм відкриттям із суспільством. У колективістських країнах, таких як Індія, загальному добробуту суспільства також надається більше значення, ніж правам особистості.

Відомий випадок у корейській компанії, коли один з її керівників замовив переклад корейською мовою книги Ч. Хемпден-Тернера і Ф. Тромпенаарса "На хвилях культури: різноманітність у глобальному бізнесі" і розповсюдив близько п'яти тисяч примірників серед працівників компанії. Не усвідомлюючи допущеного порушення авторських прав, директор гордо повідав про свій зачин одному із співавторів. Часто правові норми не враховують, або невірно тлумачать культурні особливості. В країнах конфуціанської традиції західні концепції авторського і патентного права спочатку були прийняті вельми неохоче. Така позиція головно виправдовує факти запозичення.

Існування глобальної інформаційної мережі інтернет зумовило потребу в захисті від комп'ютерних вірусів. Це привело до появи численних фільтрів і сканерів. Ініціаторами створення інтернет-фільтрів були різні релігійні, етнічні і національні групи. У Китаї, наприклад, запровадження Інтернету супроводжувалося створенням великомасштабної системи фільтрації, яка мала перешкодити китайцям заходити на "неетичні" сайти. В інших країнах, зокрема у США, фільтри були призначені для захисту дітей від розміщених у мережі непристойностей. У 2003 році Верховний Суд США прийняв Закон "Про захист дітей від Он-лайн", який зобов'язав всі бібліотеки оснащувати комп'ютери фільтрами, інакше бібліотека могла бути позбавлена урядового фінансування. Він викликав безліч нарікань, пов'язаних з боязню цензури.

В Інтернеті функціонує безліч електронних пошукових систем. За останні роки ці системи з нейтральних електронних енциклопедій перетворилися на комерційні, й надають різні додаткові послуги. У зв'язку з цим вини-

кають і певні етичні проблеми. По-перше, пошукові системи надають послуги з платного розміщення, пов'язані з розширеними можливостями видимості бренду в директоріях пошуку. По-друге, "платне включення" порушує алгоритм підрахунку статистики. Тут у процесі пошуку результати комерційних сайтів перемішуються з правдивими результатами редагування. Таким чином і на цьому рівні в чергове повторюється те, що відбувається на споживацькому рівні. Більш того, втручання людей у роботу пошукових машин також може піти на користь клієнтам, котрі вдаються до "платного включення". Редактори нерідко допомагають рекламним дизайнерам розташувати інформацію на сайті так, щоб вона привертала увагу й одержала більш високий рейтинг. Тому пошуковці значною мірою сприяють приватизації знання в Інтернеті.

Ексклюзивні знання зустрічаються рідше і, отже, дорожчають. Пошукові системи здійснюють пошук різних джерел і спрощують доступ до них. Більшість користувачів довіряє Інтернет-пошуковцям, вважаючи їх незалежними від тих, що увійшли до переліків сайтів. Проте пошукові машини поступово перетворюються на посередника між рекламодавцями і цільовими споживачами. Використовуючи хитромудро організовані агентські мережі, рекламодавці, діючи спільно з пошуковими машинами, здатні впливати на споживачів через задіяні ними критерії пошуку. Уявимо собі, що користувач хоче придбати автомобіль і вводить потрібні дані у відому пошукову систему. При цьому над або під результатами пошуку з'являється банер чи гіперпосилання на певну модель авто. І це лише найочевидніший спосіб дії на споживачів і, відповідно, здійснення економічної фільтрації інформації. Реклама може бути виконана у вигляді прихованих повідомлень. Частіше за все сплачені посилання просто додаються до результатів пошуку.

Недавній випадок свідчить про те, що провідна пошукова інтернет-машина непрямым чином бере участь у фільтрації і навіть маніпуляції інформацією. Одна політична партія Бельгії придбала високий рейтинг слова "вибори", внаслідок чого користувач, котрий вводив це слово, перенаправлявся безпосередньо на інтернет-сторінку цієї партії. Так виникає етична дилема, про яку варто знати. Крім того, користувачам доведеться оволоді-

ти новими навичками роботи з пошуковими машинами. Користувачі можуть бути не в курсі того, що одержані ними результати є комерційною підбіркою даних. Тому слід розуміти, що прийнята практика економічної фільтрації значно ускладнює пошук якісної інформації в Інтернеті. Користувачі мають доступ до різних неструктурованих джерел інформації, проте для наукоємкої організації дуже важливо навчитися відрізняти потрібні знання від несортованої інформації.

Користувачам пошукових систем треба також зрозуміти, що з кожним днем стає важче знайти дійсно корисну інформацію. Показовим є приклад Африканського віртуального університету. Його програми структурної адаптації охоплюють і фінансову підтримку інших африканських університетів такими спонсорами, як Всесвітній банк. Цей університет, зокрема, здійснює проект дистанційної супутникової освіти. База проекту знаходиться в Кенії, навчальні матеріали надходять із університетів США й Ірландії. У своєму дослідженні М. Амутабі і М. Океч [5] висловили заклопотаність впливом Африканського віртуального університету на африканський соціум. Не дивлячись на благий намір допомогти Африці “надолужити технологічне відставання”, університет потерпів невдачу ще на ранніх етапах своєї діяльності. Він є частиною західної глобалізаційної програми, де “світ розглядається як гігантська торгова сфера, з якої потрібно прибрати всі перешкоди, що стоять на шляху європейського та американського бізнесу”.

Імовірно, що академічний і дослідницький потенціал Інтернету приведе до зміцнення постійної культурної та інтелектуальної залежності Африки. Наразі Африканський віртуальний університет залежить від західних матеріалів та ідей – головно академічних пакетів, особливо у сфері точних наук, інженерної справи і бізнесу, які абсолютно неадаптовані і не відображають місцевої специфіки. Кошти грантів і позик витрачені недолугим менеджментом на дороге устаткування. Питання стійкості цього віртуального університету та інших спонсорських проектів у африканській (і не тільки) вищій освіті сутнісно не продумані. Тут також особливо важливим є явище “тубільного іноземця”. Африканські технократи і професіонали, захоплені розробленими транснаціональними організаціями планами розвитку, отримували освіту на Заході. Вони підключаються до

роботи на ходу, нехтуючи специфікою і придатністю розроблених політтехнологій для місцевих умов.

У країнах Східної Європи також виникають схожі проблеми. У 90-х роках ХХ століття значно скоротився обсяг спонсорської допомоги освітньому сектору. Ряд східноєвропейських університетів були обрані базовими для проектів дистанційної освіти. При цьому більш глибокі проблеми цих університетів залишилися невирішеними. Зокрема, в Угорщині кілька років тому близько півсотні ВНЗ були оснащені технічними засобами для навчання он-лайн. Після реалізації навчання на базі інтернету спонсор скоротив обсяги фінансової і матеріальної підтримки. У результаті її споживачі не змогли самостійно продовжувати діяльність, і їм залишалося тільки обурюватися з приводу “цифрової нерівності” в Європі. Подібні випадки дискредитують дистанційне навчання і зводять нанівець всі добрі наміри [див. 3].

Сприяють приватизації знання в Інтернеті й Інтернет-провайдери. Дослідники зазначають, що в Інтернеті дуже важко виявити істинне джерело чи справжнього власника певної інформації, тих чи інших знань. Зараз три четверті всього трафіку здійснюється трьома гігантами (MCI Communications, Sprint і WorldCom). Оскільки Федеральна комісія США із зв'язку не так давно запропонувала приватизувати Електромагнітний спектр, у якому зумовлений розподіл частот електронного Інтернет-трафіку, західні дослідники вельми стурбовані можливістю концентрації влади. За пропозицією комісії частоти контролюватимуться найбільшими користувачами (AOL/Time-Warner, Microsoft, Disney та ін.). Цілком імовірно, що ці ТНК від свого імені укладатимуть договори з дрібними користувачами, а це дозволить найбільшим користувачам відстежувати, хто має, і хто не має доступу в Інтернет, і фільтрувати небажані думки, зміст і, врешті, знання. Неважко уявити як подібна концентрація каналів може бути використана медіа-магнатами. Тут утілюється у життя сюжет книги Р. Орвелла “1984”. Описана ним фантастична імперія, не могла б існувати без новітньої технології. В сучасному суспільстві приватизована технологія і властива їй глобальна культура контролюють поведінку людей, як й передрікав автор.

Виробники інформації прагнуть розмістити в Інтернет-мережі найсвіжіші відомості.

Проте доступ до них обмежується і контролюється. Іншими словами, для отримання доступу до даних споживач вимушений погоджуватися з умовами нав'язаного йому контракту. Це дозволяє виробникам контролювати пошук, зміну і використання інформації і знань користувачами. Посилення контролю доступу до знань природно примушує інакше подивитися на питання інтелектуальної власності.

НАСЛІДКИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ І СВОБОДА ДОСТУПУ ДО ЗНАНЬ У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Наслідки глобалізації і питань свободи доступу до знання у сфері вищої освіти виявляються на двох рівнях: по-перше, змінюється роль і завдання ключових дійових осіб системи вищої освіти; по-друге, постають питання інтелектуальної власності.

В епоху Інтернету автономія викладачів значно скорочується. За останні декілька років істотно змінилися схеми і методи повсякденної роботи факультетського персоналу. Інтелектуальні задачі змінилися навичками, компетенцією, володінням машинописом, організаторськими здібностями. Важливими стають нові аспекти викладацької діяльності – уміння оцінювати успіхи студентів, надавати їм підтримку, перевіряти віртуальне робоче місце. Водночас посилюється он-лайн контроль роботи викладачів, котрі стали частиною виробничого процесу, а тому керують інформацією і розробляють навчальні матеріали для он-лайнного навчання. Багато викладачів побоюються втрати контролю над змістом своїх курсів і збільшення обсягу роботи при сталій оплаті. Зокрема, викладачі архітектури і медицини стверджують, що їхні предмети через свої специфічні особливості не можуть викладатися у цифровому форматі [див. 2; 3]. Окремі дослідники стверджують, що робота он-лайн може позбавити процес викладання цілісності: “Викладання он-лайн здатне спотворити істинне розуміння квінтесенції викладання, яке полягає у розповсюдженні концепцій, що перебувають у підґрунті навчального плану і передачі знань викладачем” [9].

Текстові матеріали, на думку Д.Ф. Нобла, у будь-якому разі будуть переведені у цифровий формат, причому незалежно від можливої втрати якості. Цей автор описує нові, вельми малопривабливі умови, в яких ви-

кладачі вимушені розробляти текстові матеріали. Зокрема, в університеті Йорка викладачі, котрі не мають постійних контрактів, були вимушені записати свої курси на відео, або розмістити їх в Інтернеті, інакше їм пропонувалося залишити роботу. Охочі залишитися були пізніше найняті для викладання їх власних оцифрованих курсів за нижчу платню. Університет “Нова школа” (Нью-Йорк) на договірній основі залучає безробітних докторів наук до розробки он-лайн курсів, не оформляючи їх як співробітників, а сплачуючи їм одноразову винагороду. За це вони повинні передати університету всі права на розроблені ними курси. Потім “Нова школа” може користуватися цими курсами на свій розсуд, не наймаючи додаткових співробітників. У такому разі не лише навчальний матеріал, а й завдання викладачів набувають вельми фрагментарного, епізодичного характеру [див. дет. 9].

Глобалізаційні процеси торкнулися і дослідницької діяльності працівників ВНЗ. Міжнародні корпорації фінансують певні напрями досліджень, маючи на меті першими скористатися одержаними результатами. Можна привести різні приклади змін, що відбулися в дослідницькій діяльності університетів. Яскраво виявляється вплив ТНК, зокрема у фармацевтиці, де окремі вчені сумніваються в об'єктивності результатів досліджень. Так, Каліфорнійський університет Берклі уклав договір з біофармацевтичною компанією на суму в 50 млн. доларів. За умов договору представники фірми увійшли до складу університетських комітетів і мають пріоритет у переговорах про патенти. У США багато медичних ВНЗ спонукають свою професуру виявляти наполегливість у залученні корпоративного фінансування, адже нерідко саме від цього залежить розмір їх зарплатні. Академічні діячі вимушені приймати ці умови. Дослідникам доводиться домагатися грантів для того, аби підвищити дослідницький профіль. Якщо ж учений відмовляється від гранту, то виявляє свою нелояльність до університету.

За останні десятиріччя видавці підручників домоглися виняткових успіхів на ринку вищої освіти. Вони володіють значною часткою ринку інтенсивних курсів і пропонують університетам ексклюзивні контракти на використання своїх підручників, журналів або баз даних. Таким чином спектр доступного знання звужується тільки до обсягів

пропозиції конкретного видавця. Якщо навчальний заклад не оформляє повну підписку на курсове забезпечення, за доступ до нього може бути призначена платня. Чимало вчених вважають, що контроль підбору підручників є першопричиною зниження академічного рівня. Вони виділяють сферу перетину інтересів університетських управлінців і видавців. У цьому, власне, джерело конфлікту між викладачами та адміністрацією університетів. Викладачі скаржаться на вузький вибір пропонованого матеріалу, що підриває свободу придбання знання. Якщо більшість викладачів приймає пропозицію видавця, то це колективне волевиявлення може привести до перерозподілу ресурсів ВНЗ: наприклад, ухваленню рішень про підтримку ІКТ і закупівлю комп'ютерів. Аналогічні явища можна спостерігати і в торгівлі принтерами, де користувачі вимушені купувати дорогі картриджі. Альтернативні, і нерідко значно дешевші, пропозиції блокуються через невідповідність загальноприйнятим стандартам.

ВИСНОВКИ

Процес світової глобалізації невідворотний. Інформаційна павутина поєднала найвіддаленіші точки планети у єдину систему. Глобальна фінансова криза пожвавила тенденцію того, що треба ретельно завойовувати своє місце у світовій структурі як окремому індивідові, так і глобальній транснаціональній корпорації. Як можуть наукоємкі організації, такі як ВНЗ, запобігти витоку знання із суспільної сфери у приватний сектор, де воно буде надійно "захищено" правами власності? Чи збережеться наукове відставання країн, які розвиваються? Які верстви населення зможуть і надалі одержувати й застосовувати цінні знання за допомогою Інтернету? І хто володітиме знаннями, наведеними і розміщеними в Інтернеті? Потрібно обговорити етичні аспекти цінності знання і культурної спадщини з урахуванням сучасних технологій і законів про власність. Чекають дослідження нові галузі науки – кібернетика, комп'ютерна етика і біоетика. Користувач Інтернету повинен не просто пасивно споживати інформацію – йому доведеться навчитися творчо відбирати оригінальне знання.

Мережева архітектура матиме значну роль у процесі розповсюдження інформації і

знання в цифровій суспільній сфері. Для вільного накопичення і поширення знання необхідна децентралізована архітектура, в якій користувачі є власниками змісту і мають право ухвалювати пов'язані з ним рішення. Проте на сьогодні більш вірогідний сценарій передбачає створення централізованої архітектури, у якій зміст визначатимуть не користувачі, а власники.

У цьому форматі вже діють певні рухи емансипацій – глобальні і місцеві ініціативи за відкрите програмне забезпечення. До нього відносяться програми із загальнодоступним кодом джерел, часто розроблені добровольцями безкоштовно. Прикладом такого програмного забезпечення може слугувати Громадська наукова бібліотека. Для забезпечення вільного доступу до наукового знання стурбовані цим питанням учені заснували некомерційну організацію (<http://www.publiclibraryofscience.org>). Вчені, не піклувалися про авторські права, розміщують свої роботи і результати досліджень на цьому безкоштовному сайті. Є й інші аналогічні почини – наприклад, голландський журнал із менеджменту (<http://www.managementsite.net>) і журнал "Професор завтрашнього дня", що видається Центром викладання і навчання Стенфордського університету (<http://ctl.stanford.edu>). Вони рекомендують онтологічний бібліотечний сервер ScholOnto. Ці дослідники вважають, що сучасні підходи до опису документів і нова технологічна інфраструктура, особливо ті, які застосовуються в Інтернеті, не пристосовані для цілей пошуку, зокрема, для відстежування і тлумачення наукових документів у розширених співтовариствах дослідників.

Стосовно рухів за відкриті джерела цікаво згадати, як операційна система LINUX потіснила Microsoft Windows на ринку. Ця операційна система розроблена у рамках руху за відкриті джерела, розрахована на децентралізовану архітектуру, неодноразово піддавалася критиці як анархічна. Вона є набором програм для серверів, баз даних і поштових програм. Спочатку творці програм розробляли їх у вільний час і пропонували безкоштовно на своїх сайтах. Будь-хто міг викачувати, копіювати і змінювати ці програми за бажанням, але з єдиною умовою: про всі зміни програм було слід повідомляти в мережі. Ця умова гарантує, що будь-які удосконалення стають доступні співтовариству користувачів, тобто приватизація знання тут неможлива.

Завдяки своїй гнучкості ця операційна система зараз вельми популярна і є серйозним конкурентом продуктам Microsoft.

Можливість патентувати програмне забезпечення, як це прийнято у США, може становити загрозу для LINUX. Так, наприклад, America Online (AOL) оформила патент на миттєву доставку повідомлень, яку також користуються конкуренти цієї компанії Microsoft і Yahoo!.

Яким чином патенти на програмне забезпечення гальмують інноваційну діяльність компанії, або навіть групи країн? Якби в 1989 році Т. Бернерс запатентував своє тоді нікому не відоме програмне забезпечення HTML або HTTP, то, можливо, сьогодні Інтернет мав би зовсім інший вигляд. Проте тенденція до оформлення патентів на програми є незворотною. Американські розробники програм, особливо невеликі компанії, зіштовхуються із значними законодавчими перешкодами при випуску нових програм на ринок, на якому існує більше тридцять тисяч патентованих програм. Ці перешкоди гальмують інновації і заважають вільному розповсюдженню знання. Ймовірно Європейський Союз також ухвалить рішення про патентний захист нового програмного забезпечення, що створить серйозні проблеми для компаній, які займаються тиражуванням чужих програм і продають LINUX на компакт-дисках. Хочеться вірити, що вимоги Європейської патентної ради не будуть надмірно жорсткими і дозволять різні використання патентів. Велика частина патентів буде оскаржена в

суді. Ця ситуація підвищить рівень ризику для дрібних компаній, проте крупні компанії, поза сумнівом, тільки виграють від ухвалення подібного законодавства.

У найближчому майбутньому стане зрозуміло, чи зможуть невеликі альтернативні компанії повністю забезпечувати офісні додатки для великих фірм. Якщо так, то архітектура мережі Інтернет докорінно зміниться, що приведе до виникнення численних сучасних різновидів рухів, спрямованих на загальне забезпечення доступу всього населення планети до якісної і доступної освіти.

1. Альтбах Ф.Г. Знание и образование как международный товар: крушение идеи общественного блага // *Alma mater*. – 2002. – № 7. – С. 39–47.

2. Москаль Ю. Класична і корпоративна освіта у XXI столітті – трансформація розвиткових засад функціонування сфери // *Психологія і суспільство*. – 2005. – № 4. – С. 161–175.

3. Москаль Ю. Світові тенденції розвитку заочної та дистанційної вищої освіти // *Психологія і суспільство*. – 2008. – № 3. – С. 116–122.

4. Москаль Ю. Особливості фінансування вищої освіти країн світу // *Психологія і суспільство*. – 2003. – № 1. – С. 110–118.

5. Amutabi M., Oketch M. Experimenting in Distance Education: The African Virtual University (AVU) and the Paradox of the World Bank in Kenya // *International Journal of Educational Development*. – 2003. – № 23. – P. 57–73.

6. Bard A., Soderqvist J. *Netocracy*. – Edinburgh: Pearson Education, 2002.

7. Foucault M. *Discipline and Punishment: The Birth of the Prison*. – New York: Random House, 1979. – 122 p.

8. Levin J.S. *Globalizing Community College*. – New York: Palgrave, 2001. – 44 P.

9. Noble D.F. Digital Diploma Mills: The automation of Higher Education // *Monthly Review*. – 1998. – № 49/9. – P. 38–52.

Надійшла до редакції 30.03.2009.